

Az információtörténeti kutatás újdonságairól

Novák Veronika: Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén. Információtörténelem sor. Budapest, Gondolat – Infonia Kiadó, 2007. 400.

NOVÁK VERONIKA könyve remek témaválasztással a százéves háborútól sújtott Párizs példáján mutatja be, hogy miként jellemezhető az információáramlás szempontjából a késő középkor. Egy olyan időszak, mely – miként a szerző is hangsúlyozza – döntő változások előtti állapotot tükröz az információ iránti igény, a hozzáférési lehetőség és a hírekkel való ellátottság szempontjából, a technikai adottságok megváltozása, a kiszélesedő tér és a vallási, társadalmi megújulás következtében. A szerző egy nagy információs forradalom előtti időszak beható elemzésével mutatja be, hogy az adott térbeli és időbeli keretek között milyen szerteágazó és adatgazdag híráramlás térképezhető fel a hatalom és a társadalom között. A vizsgált időszak, az 1400 és 1435 közötti Párizs, illetve Franciaország északi része igen gazdag váratlan és várva várt eseményekben, így mind az időbeli keret, mind a térbeli leszűkítés lehetővé teszi a modellszerű vizsgálatot annak ellenére, hogy több szempontból, de még a források gazdagságát tekintve is egyedi Párizs példája. A forrásbőséget, illetve a kútfők sokféleségét remekül kamatoztatja a szerző, így számos forrástípust használva szisztematikus elemzéssel tudja bemutatni a 15. századi Párizs sajátos információháztartását, egyszerre nyújtva képet a hírek, a híreket kibocsájtók és a befogadók felől, sőt a különböző aspektusú elemzésekkel próbára is teszi az általa kialakított kép hitelességét.

Miközben a könyvben végig szigorúan vett történeti elemzést olvashatunk, a téma sajátosságából adódóan és a kérdéskör iránt napjainkban megfigyelhető fokozott érdeklődésből következően a szerzőnek az információkutatás diszciplínájának szempontjából is meg kell határoznia az általa használt fogalmakat, ahogy a szellemes fejezetcímekben is szerepel, össze kell illesztenie a középkori szóincset és a mai terminológiát. A források szóhasználatát segítségül hívva a szerzőnek sikerült hitelesen összeegyeztetnie a kommunikációkutatás fogalmi készletét a történészek körében bevett terminusokkal, amivel általában is lehetővé tette, hogy a napjainkban egyre élénkebb információ- és kommunikációtörténeti vizsgálatok történetisége erősödjön és akár a középkori forrásokig nyúljon vissza.

Már jeleztem, hogy miközben Párizs ideális tér az információáramlás modellszerű elemzése szempontjából, több tényező miatt sem általánosítható a példája. A királyi hatalom jelenléte sajátos helyzetet eredményez, hiszen a mintegy száz-ezer fős városban éppen a városi intézmények hatása a legkevésbé kimutatható. (Bár egyes forráscsoportok, a városi tanácsi jegyzőkönyvek és a levelezésgyűjtemények hiánya is szerepet játszhat abban, hogy nem lehet plasztikusan megrajzolni a város szerepét a kommunikációban.) A szerző *Az elveszett város?* című fejezetben más városok példáját is segítségül hívva feltárja a sajátosan „városi” információ jelenlétét, mégis meggyőző az érvelése, hogy a királyi hatalom túlsúlya részben elnyomja, részben pedig feleslegessé teszi a másutt eredményesen működő városi információs csatornák kiépítését. Míg a német és itáliai területeken

hatékonyan és sokoldalúan kiépített információszerző- és közzétevő hálózatok épültek ki a városvezetés irányításával már a késő középkorban, addig Párizsban sem a városi tanács, sem pedig a városi patrícius, főként pedig kereskedő réteg szerepe nem volt kiemelkedő. Párizs esetében ugyanakkor akár Az idegenek a városban kérdéskörnél izgalmas volna azt elemezni, hogy a külföldi kereskedők, akár az itáliaiak, akár pedig a közvetlenebb hatású németek, különösen a Kölnből érkezők milyen híreket hoztak be és vittek ki a városból.¹

Maga a háborús helyzet is egyedivé teszi az elemzett időszakot, hiszen egy háborús időszakban részben szükségszerűen hatékonyabb, részben pedig védettebb és ugyanakkor akadozóbb is a hírek áramoltatása. Bár a korszakban szinte folyamatos ez a sajátos „ex lex” állapot, melyen belül négy eltérő „információs korszakot” tud kimutatni a szerző a politikai változásokhoz illeszkedően. A rejtett feszültségek időszakát 1410-től a nagy propaganda-hadjáratok időszaka váltotta fel, majd az 1420-as évek elején az angol uralom másfajta tájékoztatási módokat helyezett előtérbe, miközben egyfajta nyugalmi állapot alakult ki a kommunikáció terén, végül az angol kudarcoktól, 1429-től a nemhivatalos csatornák élénkültek meg. Fontos megállapítás, hogy újtások, hangsúlyeltolódások figyelhetők meg az egyházi kommunikáció terén is, jellemzővé válnak a világi üzenetet hordozó hálaladó menetek, s erősödik a tájékoztatás ceremóniális oldala, a társadalom egyre inkább a megfigyelő néző szerepébe kerül.

A dolgozatnak nagy erénye, hogy sokféle kiadott és kiadatlan forrást: városi krónikákat, naplókat, kegyelemleveleket, peranyagokat, követjelentéseket, levelezéseket, prédikációkat, politikai dalokat hasznosít, s a különböző forrástípushoz illeszkedően más-más nézőpontot érvényesít az elemzés során, így az újabb és újabb megközelítési módok egyben kontrollálják is a megelőző megállapításokat.

A szisztematikusan felépített elemzés első nagyobb egysége a hatalom, illetve a királyi, városi és egyházi hatalmak információközlő szempontjait és formáit vizsgálja, logikusan külön kezelve a tájékozódás és az egyre fontosabbá váló tájékoztatás kérdését. Nagyon élvezetes és sokoldalúan hasznosítható a kikiáltás intézményét elemző rész, melyben a szerző konkrétan is meghatározza, hogy a mintegy százszáz városban melyek azok a kisebb belső teret, csoportokat, ahol állandóan hírekhez lehetett jutni, és miként különültek el a királyi, városi, egyházi, illetve az egyetem által használt információs központok. Ezeket az eltérő, működésüket tekintve mégis hasonló térhasználatokat a mellékelt térképek szemléletesen mutatják be. A szerző a párizsi királyi előljáró székhelyének forrásaira, kegyelemlevelekre, városi krónikákra, a Párizsi Polgár naplójára támaszkodva remek forráselemzésekkel pontosan feltérképezi a hatalmi központok által közzétett információk terjedési sebességét, rendszerességét és hatékonyságát, érzékeltetve a hírek tematikai és formai gazdagságát.

Különösen jól sikerült rész, amikor a szerző a ceremóniákban rejlő információtovábbítást elemzi jól ábrázolva a benne rejlő rituális kommunikációt: a hatalom reprezentációs nyelvét a befogadó közegnek ugyanúgy kellett értelmeznie, mint a kibocsátóknak, hisz a hatalomnak figyelembe kellett vennie a társadalmi elvárásokat is. Szellemesen mutatja be az információszerzés szempontjából az elit és a köznép nyilvános fórumait, egyrészt a parlament nagytermét, másrészt a kivégzések helyszínét. Többször előkerül az angol és a francia példa különbsége, valamint az, hogy a hosszabb ideig Angliában tartózkodó Berry herceg miként tudta adoptálni a hatékonyabb, bizonyos szempontból korszerűbb angol módszereket.

¹ Éppen Kölnről, mely városnak a francia kapcsolatai több évszázadon át jelentősek volt, sok új izgalmas kommunikációtörténeti elemzés jelent meg. Például MÖLICH-SCHWERHOFF, 1999.

Az egyházi intézmények kapcsán már jól bejáratott és hatékony kommunikációs csatornák működését figyelhetjük meg, talán az meglepő, hogy a korszakban szép számmal összehívott zsinatok mennyire nem a hivatalos információközlés lehetőségét rejtették magukban.

A hatalom által kialakított hírcsatornák működését rendkívüli események kapcsán, illetve a közönség befogadási módjai és helyszínei felől elemzi a következő nagyobb szerkezeti egység, mikor egy pánik tanulságai, kocsmái, illetve magánházakban lezajló beszélgetések és csodás jelek alapján ragadja meg a híráramlást a szerző. A közvélemény fogalmának értelmezése a pletykák, adomák, politikai dalok elemzésénél hiányzik, mert ezek a műfajok – miként a szerző elemzése is mutatják – egyrészt tükrözhetik, másrészt befolyásolhatják is a közönség vélekedését. A szépen kibontott és ritkaságuk miatt is megbecsülendő példánál érdekes volna látni, hogy mennyire mutatható ki a konkrét időszakhoz kötöttség vagy hosszútávú hatás ezeknél az „örök műfajoknál”, a „félhivatalos” vagy akár „illegális” politikai gúnyverseknél, gúnydaloknál, miként például a politikai daloknál a szerző is kitér a keretekre – teljesen jogosan – egészen a 18. századig. Ezeket a műfajokat érdemes volna a „közvetítők” felől is elemezni: kik lehettek a „hivatásos énekmondók”, vagy például a majdnem kortárs Villon miként helyezhető el ebben az információs láncban, mely éppen az átjárhatóságot biztosítja a társadalom különböző rétegei között. A legszélesebb közönségnek szóló hírtovábbító műfajok abból a szempontból is érdekesek lehetnek, hogy e hosszú háborús időszakban kitapintható-e valamiféle markáns (akár külső vagy belső) ellenségkép vagy éppen a gyakori politikai váltások miatt ez nem jellemző. E kérdések a különösen jól sikerült, 1411 fejezetcímet viselő esettanulmány tükrében tűnnek fontosnak, hiszen egy konkrét eset kapcsán mutatja ki a szerző, hogy egy-egy hatalmi központ milyen hatékonyan tudta manipulálni a párizsi társadalmat rémhírek tudatos terjesztésével, s akár a hatalomátvételt hosszútávú propagandával előkészíteni, miközben egymással versengtek a különböző hatalmi központok: a király, a hercegek, a város és az egyház. Nagyon szép az 1415-ös és az 1418-as rémhír keletkezésének és „működésének” elemzése, illetve összevetése, amikor részben a hírek gazdagsága, részben a nem megfelelő mennyiségű információ és részben valószínűleg egy tudatos manipuláció okozott működési zavart a társadalom hírellátásában.

A hírcsatornák feltérképezése után újabb nagyobb egységként a társadalomközpontú megközelítés során azt elemzi a szerző, hogy milyenek a hírhezjutási esélyei a különböző társadalmi rétegeknek. Érdekes lenne az írni-olvasni tudók arányáról bővebben olvasni, hiszen ez a hírekhez való hozzájutás és még inkább azok hasznosítása szempontjából döntő fontosságú lehet. A szerző hat logikus kategóriát állít föl, melyek közül a két végletet elemzi a legrészletesebben. Nagyon meggyőző a parlamenti írnokok sokféle hírhez jutási lehetőségét, és a háttérismeretek révén a hírek hatékony hasznosítását bemutató rész. Érdekes esettanulmány és ugyanakkor meggyőző bizonyítéka a sokoldalú hírhezjutásnak a kémkedési per, amikor tulajdonképpen az „értelmiségi elit” egyik tagjának, egy asztrológusnak a túlságosan is szerteágazó hírhez jutási lehetősége, speciális tudása és a követség tagjaként nem megfelelő viselkedése eredményezte az ellene indított peres eljárást. Példája abból a szempontból is értékes, hogy az eset rámutat: az információvédelem is egyre fontosabbá vált, s az információszerezés írott és íratlan szabályai is kialakultak, amint a követeknek adott tanácsokból is kitűnik, akiket óva intettek a titkos megbeszélésektől, „gyanús kószalásoktól”. Bár elgondolkodtató, hogy a követek a tárgyalások eredményessége

érdekében a szabályok áthágását, a nem hivatalos információcserét is elfogadhatónak tartották. Ez a példa is azt mutatja, hogy esetleg érdemes a királyi hatalom felől úgy is végiggondolni a kérdést, hogy az állam miként akarta egyre intenzívebben elérni a különböző társadalmi csoportokat, másrészt ellenőrizni is a terjedő híreket, s ebben az egyre erősebb hierarchiában miként kezelte a mozgékony, viszonylag független „értelmiségi” csoportokat, akik nem valamely királyi hivatal vállalását vagy az egyházi karriert választották, hanem pártfogók révén és utazásokkal szélesítették ki a kapcsolatrendszerüket. A nyitott kapcsolatrendszer azt is eredményezhette, hogy ezek a személyek a társadalmon belül is az információáramlás egyik fontos, ám egyedi szereplőjévé váltak. Ahogy a szerző jellemzi az időszakot, a „gyanakvás kora” abból a szempontból is tanulságos, hogy a kommunikációban szereplők milyen gyorsan tudtak az új helyzetre reagálni, az információk meddig őrizték meg értéküket, milyen gyorsan avultak el a hírek, illetve a hírek révén megszerzett tudás.

A legnehezebb arról faggatni a forrásokat, hogy a társadalom peremén élők-ről is reális kép alakuljon ki az információhoz jutás szempontjából. Egy háborús időszakban, egy százezer fős nagyvárosban igen jelentős számú és sajátos összetételű marginális rétegről beszélhetünk. A peranyagok és a kegyelemlevelek vizsgálataival töredékes, de meggyőző képet alakít ki a szerző arról, hogy a különböző okokból a társadalomból, és az információhoz való hivatalos hozzájutásból is kirekesztettek miként tájékozódhattak. A hírközlő rendszer nyitottságát mutatja, hogy a kikiáltások, a kivégzések, de az ünnepélyes bevonulások és a könyörgő, vagy hálaadó körmenetek révén a „gyanúsabb életvitelű” párizsiak is hírhez jutottak az aktuális politikai, katonai eseményekről. Fontos megállapítás, hogy a tájékoztatás alapvetően szóbeli jellege és közérthetőségre való törekvése miatt a társadalom marginális rétegei nem voltak hátrányban a városi középrétegekkel szemben. A párizsiak információcseréjének fő helyszínei a kocsmák, utcák, terek, piacok az alkalmi munkából vagy tolvajlásból élők számára is nyitottak voltak. Sőt a peranyagból az tűnik ki, hogy informális kommunikáció is létre jöhetett a különböző társadalmi rétegek között, s még a marginálisok is – mobilitásuknak köszönhetően – szolgáltathattak információt a különben hírekkel jobban ellátottnak. A vallomásokban használt időmeghatározás pedig azt is mutatja, hogy nemcsak a lehetőség volt adott, hanem ténylegesen is hozzájutottak a hírekhez, hiszen időmeghatározásként, az egyházi ünnepek mellett, aktuális politikai eseményeket említettek.

A könyv meggyőzően tárja fel a párizsiak rendelkezésére álló információforrások gazdagságát és sokféleségét. Eközben az is nyilvánvalóvá válik, hogy a hatalom, illetve a hatalmak nem szisztematikusan adtak tájékoztatás, kampányszerűen változtak az aktív és a néma időszakok. A királyi hatalom az egyházak és a városi önkormányzatok hírcsatornáit is felhasználta a behatóbb és meggyőzőbb terjesztéshez. Ugyanakkor a társadalom növekvő hírigénye, a közügyek iránti fokozódó érdeklődés is kirajzolódik, hiszen a közösség biztonságérzete érdekében tájékozódott, így érthető, hogy az informális híráramlás volumene meghaladta a hivatalos tájékoztatását. A párizsiak világképe aligha általánosítható, ám az mégis kitűnik, hogy egy viszonylag szűk világban igen rövid idő alatt elterjedhettek az információk.

A könyv alapját az ELTE Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tan-székének doktori programjában Sz. Jónás Ilona vezetésével készült és megvédett PhD disszertáció képezi. A könyv mind megállapításait, mind pedig elemzési módszereit tekintve a hazai és nemzetközi történeti kutatás számára jól

hasznosítható, fontos és új eredményeket hoz. A kötet az Információtörténelem sorozatban jelent meg jelezve, hogy e kurrens kutatási témának milyen fontos a történeti vetületeit is feltárni.

G. Etényi Nóra

Felhasznált irodalom

MÖLICH-SCHWERHOFF

2000 Köln als Kommunikationszentrum. Studien zur frühneuzeitlichen Stadtgeschichte.
Hrsg.: MÖLICH, Georg – SCHWERHOFF, Gerd. Köln, DuMont, 1999.